

Петър Сотиров
Maria Curie-Sklodowska University
in Lublin
petar.sotirov@mail.umcs.pl
ORCID: 0000-0003-4082-4592

POZNAŃSKIE STUDIA SLAWISTYCZNE
NR 26 (2024)
DOI: 10.14746/pss.2024.26.14

Data przesłania tekstu do redakcji: 7.12.2023
Data przyjęcia tekstu do druku: 2.04.2024

Какво е Черно море за българите? Опит за когнитивна дефиниция

ABSTRACT: Sotirov Petar, *What is the Black Sea for Bulgarians? An Attempt at a Cognitive Definition*, "Poznańskie Studia Slawistyczne" 26. Poznań 2024. Wydawnictwo "Poznańskie Studia Polonistyczne," Adam Mickiewicz University, Poznań, pp. 267-288. ISSN 2084-3011.

The object of study is the concept of the Black Sea and its aim to explain the mental image Bulgarians have of it. The concept is explored as a cultural concept, which has features not only of a cognitive, but also of a pragmatic, emotional and cultural nature. The analysis was conducted on linguistic material, which includes systematic data extracted from lexicographic and encyclopedic sources, as well as textual data taken from the Bulgarian National Corpus, media publications and authored artistic texts. Based on the analysis, a synthetic cognitive definition of the concept was formulated. The research confirms the hypothesis that the content of the concept of the Black Sea in the understanding of the Bulgarians is very rich. It includes a large number of traits relating to different aspects. Among these aspects with the greatest wealth, the geographical, economic and cultural aspects stand out. Also noticeable is the presence of the political, military and psychological aspects, as well as the psychosocial, domestic and linguistic aspects. It is essential that the linguistic material reveals important information of an axiological nature. It allows us to conclude that among Bulgarians the idea of the sea as a value and a universal good dominates among Bulgarians.

KEYWORDS: concept Black Sea; Bulgarians; linguistic worldview; cultural concept; cognitive definition

This is an open access article licensed under the Creative Commons BY-ND 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>). © Copyright by the Author(s).

Увод

Понятието МОРЕ е заело трайно място в понятийната система на българина. Лексемата *море* (стб. *морѣ* < прасл. **marje* 'езеро, залив, море') присъства в такива стари български писмени паметници като *Зографското четвероевангелие*, *Маринското евангелие*, *Супрасълския сборник*, *Синайския молитвеник*, *Савината книга* и др. (БЕР IV, 1995, 240). Някои производни лексеми и до днес се пазят в разположените в близост до морето български диалекти. Те показват, че понятието МОРЕ е било познато не само на просветените кръгове на българското общество, но и на широките народни маси. Сред тези лексеми най-значително разнообразие представят формите със значение 'вятър, идващ откъм морето' (напр. *морелѝн*, *моренѝн*, *морѝн*, *морѝнин*, *моренѝк*, *морнѝк*, *моренѝя*). Немалко са и лексемите, означаващи 'голяма отдалеченост, много далеко' (напр. *презморе*, *задморски*, *заморски*). Срещат се също съществителни и прилагателни имена, означаващи 'лице, произхождащо или дошло от далеко' (напр. *презморец*, *презморка*, *презморче*, *прекоморац*, *презморски*). Тези и други думи и изрази намираме в народни песни, както и в поговорки като *с брат дѝморе – с мъж прѝз море* (БЕР IV, 1995, 240). Морето оживява и в редица текстове на известни български обществени дейци и литературни творци от периода на Възраждането – чрез сложни или префиксирани лексеми като *приморие*, *моревластен*, *морекрадци*, *морелечение*, *мореплаване* и др. (БЕР IV, 1995, 240–241).

В днешно време изразите от полето на понятието МОРЕ са част от ежедневиия език на българина. Доказателство за това са многобройните разговорни фразеологизми с компонент *море* от рода на: *акъл море*, *ум бръснач*; *дупка в морето*; *капка в морето*; *морето ми е до коляно* и др. (ФРБЕ II, 1975, 656). Неизброими са текстовете от всекидневния медиен дискурс, както и безбройните устни диалози между българите, в които лексемата *море* и нейни производни влизат в състава на най-разнообразни устойчиви колокации: *почивка на море*, *време за море*, *на море или на планина*, *морски пейзаж* и много други подобни.

Без съмнение ключова роля в изграждането и утвърждаването на понятието за море като част от българските представи за света е изиграло Черно море – едно от моретата, до които се е намирала

българската държава от самото си начало, и което и днес чертае една от нейните граници. В тази връзка не е рисковано да твърдим, че голяма част от цитираните по-горе изрази, съдържащи компонента *море* (например названията на морския вятър или някои от фразеологизмите), всъщност са свързани тъкмо с Черно море. Големият им брой, също и вариантността при някои от тях, свидетелствуват за доброто познаване на свойствата на този воден басейн и включването му в образното мислене на българина, например като отправна точка в пространството или като база за метафоризация.

Понятието ЧЕРНО МОРЕ няма ранга на други пространствени понятия¹ от българския исторически разказ, какъвто имат Плиска, Търново, Шипка или Софийското поле, и „не е станало водеща митология в българската култура“ (ЛТВ, 2011, 185). Все пак изразът *Черно море* за българина не е само име на един географски обект, защото споменаването му извиква ред допълнителни образи. Зад това название всъщност се крие важен културен концепт² с богато многоаспектно съдържание. Нещо повече, понятието Черно море заема съществено място в понятийната система на българина и е един от най-важните компоненти на българския аксиологичен канон. Досега то не е било изследвано в когнитивен аспект, а посветените му дефиниции в енциклопедии и други справочници не отразяват в пълен вид неговия образ в представите на българите. Затова с това изследване си поставяме за цел да разкрием в по-пълен вид съдържанието на понятието, като изследваме как го

1 Според Й. Бартмински към групата на пространствените понятия ценности принадлежат понятия като дом, регион, страна, Европа, Азия, Америка; свят, Земя; изток, запад и др. По-подробно за класификацията на понятията ценности вж. Bartmiński, 2014, 25–26.

2 В изследванията по етнолингвистика терминът *културен концепт* е разбиран като „понятие, което е с аксеологична маркираност и съдържа специфична конотация (Gryshkova, 2014); срв. също: „концептът съдържа по-голям набор от черти, отколкото понятието. Понятието съдържа само черти от познавателен характер [...]“ (Bartmiński, 2018, 36). Често терминът *културен концепт* се използва и като синоним на термина *стереотип* (v. Niebrzegowska-Bartmińska, 2021, 406).

разбират съвременните носители на българския език, какви черти му приписват, когато говорят или пишат за него. Това може да се види в езика, например в лексиката, фразеологията, семантиката на думите, метафорите и много други компоненти на езика, свързани с понятието, както и в текстовете, породени в различни сфери на комуникацията.

С оглед на поставената цел като подходяща теоретична основа сме приели теорията за езиковия образ (езиковата картина) на света, в рамките на която терминът *езиков образ на света* означава: „съдържащата се в езика, различно вербализирана интерпретация на действителността, която може да се изрази като набор от преценки за света“ (Bartmiński, 2006, 12). Във връзка с това при изследването на понятието ЧЕРНО МОРЕ в центъра на интереса ни е не толкова познавателното съдържание на понятието, колкото неговото съдържание от културен, емотивен и прагматичен характер, основано върху индивидуалния или обществения опит (Bartmiński, Chlebda, 2013, 70–71). Крайната цел на анализа е да се представи синтетична когнитивна дефиниция на изследваното понятие, която представя подробно всички негови семантични черти, групирани в аспекти (категории, фасети), включително и тези от културно-стереотипен характер³.

От изследванията върху езиковия образ на света следва, че той се открива почти навсякъде в езика, на всичките му равнища и в различните му компоненти, най-вече в лексиката, фразеологията, ономазиологичната основа на думите, деривацията, метафоричните значения и пр. (Bartmiński, 2006, 13 и следв.). В нашето изследване езиковият материал е подбран съгласно методиката, използвана в рамките на международния научен проект EUROJOS, с който се цели изследването на езиковия образ на славяните и техните съседи. Тази методика предвижда използването на три типа езикови данни: системни (лексикографски и енциклопедични), анкетни и текстови.⁴ Във връзка с ограниченията в обема на настоящия текст,

3 Подробно за същността на когнитивната дефиниция v. Bartmiński, 1988, 169 и следв.; 2006, 42 и следв.

4 По-подробно за целите и методиката на проекта v. Bartmiński, 2017.

представяме анализ, извършен само въз основа на системни и текстови данни.

Понятието ЧЕРНО МОРЕ в светлината на системни данни

В ролята на източници за езикови данни от системен характер послужиха някои от най-популярните енциклопедии и речници на съвременния български език от последните няколко десетилетия. Сред тях са две енциклопедични издания, подготвени от авторски колективи при Българската академия на науките – *Българска енциклопедия А ... Я. Второ преработено и разширено издание* (в. БЕ, 2003) и многотомната *Енциклопедия България* (ЕБ VII, 1996), както и *Универсален енциклопедичен речник* с автори Иван Касабов и Красимир Симонов (УЕР II, 2003). Използвани бяха също следните академични речници: *Речник на българския език* – електронно издание (РБЕ БАН, <https://ibl.bas.bg/rbe/>), *Фразеологичен речник на българския език* с авторки Кети Ничева, Сийка Спасова-Михайлова, Кристалина Чолакова (ФРБЕ I–II, 1974–1975) и *Български етимологичен речник* (БЕР IV, 1995).

В рамките на този тип данни съществено значение имат дефинициите на понятието ЧЕРНО МОРЕ, преди всичко информацията, свързана с надредното понятие, признаците и етимологията, също така дериватите, фразеологията и колокациите, свързани с понятието.

В дефинициите в българските енциклопедични справочници се съдържа преди всичко информация от познавателен характер, която се отнася до обективните черти на ЧЕРНО МОРЕ. Така например навсякъде се съобщава за надредното понятие (хиперонима, *genus proximum*), към което се отнася понятието ЧЕРНО МОРЕ, т. е. че то е вътрешно море (УЕР, 2003, 609), вътрешно междуконтинентално море (БЕ, 2003, 1286) или полузатворен междуконтинентален басейн (ЕБ, 1996, 438). Съгласно установените принципи за изготвянето на речникови статии навсякъде тук се изброяват – накратко или по-подробно – характерните черти (*differentia specifica*) на понятието. В общи линии списъкът на тези черти във всички енциклопедични издания е еднакъв. Те обикновено се отнасят до площта, границите, дълбочината, обема на водата, релефа на брегова линия, историята

на образуване, дънния релеф, климата, температурата, солеността и цвета на водата, флората и фауната, риболова, находищата на нефт и газ, пристанищата, курортите. Може да се каже, че в дефинициите, поместени в българските енциклопедии, ясно се очертава географският и отчасти икономическият аспект в съдържанието на понятието ЧЕРНО МОРЕ.

Неизменна част от всички дефиниции са и предишните названия на Черно море. Те, както всяко географско название⁵, са източник и на определена когнитивна информация. В случая тези названия отразяват историческите представи на влизащите във взаимодействие с този воден басейн субекти. Така например всички български енциклопедични издания съобщават за названието *Понтос Евксинос* (или *Евксиински Понт*, гръц. 'гостоприемно море') (БЕ, 2003, 1286; УЕР, 2003, 609; ЕБ, 1996, 438), също за *Ахшаена* (перс.) и *Руско море* (ЕБ, 1996, 438). Тези названия съвсем не са единствените, за които се съобщава в научните изследвания. Според някои автори Черно море е било известно също с названията *Понтос Аксейнос* (гръц. 'негостоприемно море'), *Нейтас* (араб. 'сурово море'), *Румско море* (т. е. византийско), *Славянско море* (т. е. на българите и на русите), *Сурожко море* (от името на пристанищен град), *Бахр ал-асвад* (араб.) *Кара – Дениз* (тур.), *Mer Grecnor* (т. е. Гръцко море) (Димитров, Димитров, 2003, 56–57). Интересно е, че в западноевропейските източници от XIII в. Черно море е наричано *Велико море* (лат. *Mar Mazor*, *Mare Majus*, итал. *Mare Maggiore*, фр. *Mer Majeure*) (Кононов, 1975, 163). Всички тези названия отразяват различни етапи от „запознаването“ с Черно море и различни страни от опита с него.

За конкретния произход и значението на българското (и славянско) название *Черно море* в науката са изказани най-различни мнения. Широко разпространено е схващането за връзката на названието с тъмната вода, с опасното плаване, с корабокрушенията, та

5 Подобно мнение е изказвано неведнъж от специалистите в областта на ономастиката, така например според Е. Пернишка географските названия съдържат „огромна информация за световъзприемането на местните жители през вековете“ и „образното виждане на номинаторите“ (Пернишка, 2011, 33, по: Влахова-Ангелова, 2014, 132).

дори и със самия Потоп, чието място, според някои учени, е именно Черно море (в. е. г., Димитров, Димитров, 2003, 52 и следв.). Днешното название *Черно море* се смята за преводна калка на по-стари, дори древни названия,⁶ в които съответствията на лексемата *черен* (напр. староир. *ax̄haena*, гръц. *aksinos*, араб. *al-aswad*, тюрк. *kara*), са изразявали различни преносни значения, влизащи в семантичното поле на лексемата *черен*: 'голям, велик, могъщ, силен', 'страшен, опасен' (Конов, 1975, 163), също 'мътен', 'буен, непредсказуем', 'лош, неудобен за преминаване', 'лош', 'страховит' (Влахова-Ангелова, 2014, 154) и др. Според Анастас Иширков прилагателното име в названието *Черно море*, както и при други български хидроними (напр. *Черни Вит*, *Черни Лом*, *Черна Места*), означава 'неблагоприятен' (Иширков, 1928, 86–87, по: Михайлов, 2015). Следователно всички тези стари названия са съдържали емоционална окраска, изразяваща респект, несигурност или чувство за опасност. Срежданото в дефинициите по-късно название *Понтос Евксинос* (или *Евксиински Понт*) отразява по-късен етап от живота на населението край морето и свидетелства за положителен опит във взаимодействието с него.

Известно е, че една от най-типичните преносни употреби на названията на цветовете в рамките на топонимията е свързана с укаване на посоките на света. Смята се, че тази употреба е пренесена в Европа от азиатските народи по време на Великото преселение, във връзка с това е възможно *Черно море* да е означавало 'Северно море' (cf. Влахова-Ангелова, 2014, 152 и следв.). Пространствено значение, съдържащи етноними или ойконими, имат също названията *Румско море*, *Славянско море*, *Mer Grecnor*, *Сурожко море*.

В тълковните речници на българския език се среща само една лексема, производна от названието *Черно море* – сложното прилагателно име *черноморски* със значение 'който се отнася до Черно море', а като примери за употреба са посочени словосъчетанията *черноморски град* и *черноморско крайбрежие* (РБЕ БАН/черноморски). В българския език е познато и собственото название *Черноморие* – употребявано

6 Според М. Парзулова – калка на тур. *Karadeniz*, което пък е калка на гръцкото *Понтос Мелос* 'Черно море' (Парзулова, 2010, 46).

самостоятелно или като част от сложно собствено название (напр. *Българско Черноморие*), означаващо прилежащите до Черно море територии. По разбираеми причини (като собствено название) в тълковните речниците не се среща.

Както беше споменато, българският език изобилства с фразеологизми, съдържащи компонента *море* (в. ФРБЕ II, 1975, 656) Вярно е, че в редки случаи присъства конкретното название *Черно море*, но фактът, че фразеологизмите са много стари, което се потвърждава от присъствието им в българските диалекти, широкото им разпространение в съвременната разговорна реч, както и това, че някои от тях се срещат в различни варианти, дава основание да се смята, че в голямата си част те се отнасят именно до Черно море. Тези фразеологизми придават изразителност на изказа и подсилват конотацията при характеризиране на различни човешки действия и състояния, на ситуации от бита, при изразяване на оценки и пр. Така например широко разпространени в ежедневно комуникацията са фразеологизми, свързани с човешки постъпки, които се оценяват като неразумни, излишни, безрезултатни, например: *акъл – море, ум – бръснач; направих дупка в морето; черпя морето с лъжица; още рибата в морето, той турил тигана на огъня*⁷ и др. В няколко фразеологизма морето служи като основа за метафоричен пренос, за да се назоват негативни черти на характера, например: *у море да го хвърлиш, и морето ще го изхвърли* 'за човек много е лош, проклет'; *и морето да се излее на него, па нема да му стигне* 'за ненаситен човек'; *ловя морето в шепи и морето е до коляно* 1. 'за човек твърде самонадеян', но също 2. 'за човек упорит, непреклонен'. В някои фразеологични изрази морето служи като мярка за голяма отдалеченост, напр. *зад девет морета; през море* или за малко количество, напр. *капка в морето*. Само в един фразеологичен израз, но с няколко варианта, се съдържа конкретно името на Черно море, той характеризира човешко състояние

7 Функционалното съответствие на този фразеологизъм в някои други славянски езици не съдържа компонента море, напр. в полски език – *dzielić skórę na niedźwiedziu* [букв. делия кожата (докато още е) на мечката], в руски език – *делить шкуру неубитого медведя* [букв. делия кожата на още неубитата мечка] (WSF, 1998, 81).

и се използва спрямо някого, който според говорещия е неоправдано потиснат: *гемииите ли са ти изгорели/пропаднали/потънали в Черно море.*

Понятието ЧЕРНО МОРЕ според текстови данни

По-богато съдържание на изследваното понятие се разкрива в реални текстове от българския дискурс, представящи разнообрази жанрове, написани от различни автори и породени в различни комуникативни сфери. На първо място, за целта на изследването бяха анализирани голям брой текстове, включени в *Българския национален корпус* (БНК). Както пишат съставителите му, това е най-представителната база данни, оразяваща „състоянието на българския език (предимно в неговата писмена форма) от средата на XX в. (1945 година) до наши дни“ (БНК, <https://dcl.bas.bg/bulnc/>). При анализа са взети предвид също текстове от популярни български медийни издания, както и художествени текстове, известни от любими български песни, посветени на морето.

При търсенето в базата данни на БНК изразът *Черно море* се среща общо в деветстотин деветдесет и шест контекста, *черноморски* – в осемдесет и три контекста, *Черноморие* – в сто двйсет и седем контекста (БНК, <http://search.dcl.bas.bg/>). В тях се откриват разнообразни черти на понятието ЧЕРНО МОРЕ, които могат да се групират в няколко аспекта. Сред тях в най-голяма степен, както и при системните данни, са застъпени географският и икономическият аспект. Проявяват се също и други аспекти, например екологичен, военен, политически, исторически, културен, битов, психологически.

Географският аспект се представя от думи и изрази, отнасящи се до: 1) атрибутите, напр.: *вълни, вятър, вливане на реки, делта на реки, биомаса, проливи, брегове, акватория, вълнение, възвишения в крайбрежната верига, морски бездни, (сребърно) слънце, (прохладни, кристални) води, (загадъчен) живот, (хубав) пясък, крайбрежие, бели ноци*; 2) локализацията, напр.: *точка в пътя до Америка, между Русия и Турция, път между Черно море и Адриатическо море, българската граница на изток*; 3) свойствата, в това число до размерите (*глед няма, не познаващо бряг, голямо, огромно, малко*), цвета и прозрачността на водата (*непрогледно, почерняло,*

не е черно, кристални води), температурата (*прохладни води, студено, постоянен хладен слой*), дълбочината (*бездънно, плитко*), действията на морето (*Черно море забушува, реवेशе тъмното черно море, кипящо черно море, загадъчен живот*) и др.

Сред посочените по-горе примери немалко са тези, които изразяват субективна оценка на автора или съдържат определена конотация. Те показват, че за Черно море може да се мисли различно, дори противоположно. Такива са например изрази като: *прохладни води, сребърно слънце, хубав пясък, загадъчен живот*, също и някои лексикални двойки с противоположна семантика от типа: [Черно море е] *голямо, огромно, не познаващо бряг, глед няма* – [Черно море е] *малко*; [Черно море е] *бездънно* – [Черно море е] *плитко*.

Икономически аспекти съдържат многобройни лексеми или колокации от типа: *риболов, улов (на хамсия, паламуд, морски миди), полезни изкопаеми, нефтени и газови находища, нефтопровод, пренос на нефт и газ, плаване, корабоплаване, танкерен превоз, екипаж на кораб, търговия, основна търговска връзка, хотели, работа на Черно море*. Сред тях не откриваме изрази с оценъчен характер.

Изразите от полето на понятието ЧЕРНО МОРЕ, които се срещат в текстовете от БНК, представят още няколко аспекта, с които се асоциира това понятие. Макар и да са по-малобройни в сравнение с тези, представящи географския и икономическия аспект, те разкриват интересни и разнообразни черти и конотации, които му се приписват. Една част от словното богатство се отнася към екологията и изразява определено негативна емоция, срв.: *Конвенцията за опазване на Черно море от замърсяване, отровни разтвори, коралови буци, еутрофия, чиста вода, кристални води, локва, еутрофия*. Друга част поставя понятието във военен (милитарен) аспект и също съдържа отрицателна, може да се нарече «тревожна» конотация, срв.: *подводници, ескадрила, военновъздушна база, военноморски бази, укрепен град на Черно море, флота, военно присъствие* и др.

С позитивна («пожелателна») конотация са натоварени изразите, отразяващи политически аспект, напр.: *стратегия за Черно море, сътрудничество, сигурност, мир, стабилност, напредък*. Някои изрази поставят понятието в исторически аспект, например: *Понт – римското название на Черно море, царството на Митридат*. Част от тях съдържат

също националистичен носталгично-емоционален нюанс, например: *Черно море – последното от трите морета, оставени на България; [България] – от Черно море до Охрид и от Дунав до Бяло море*. Върху положителната емоционална скала могат да се поставят изразите, показващи културен аспект в съдържанието на понятието, например: *Синопа – Евксинския понт (Черно море) – родно място на философа Диоген; Крим – известния полуостров в Черно море, за който дори Омир е писал; песента „Ой, ти, Черно море, защо тъй ревеи“; спектакли; проект „Икони от българското Черноморие“*. Същото може да се каже за изрази, отнасящи се към битовия аспект на понятието (този аспект е повече експониран при лексемата *Черноморие*), например: *лятна отпуска, ваканционни комплекси, плажна ивица, заведения*. Някои от анализирания текстове показват, че за българите понятието Черно море съдържа също важен психологически аспект – той се представя от думи и изрази, отразяващи определени душевни състояния и емоции. Такива са например изрази като: *родното Черно море, красивото Черно море, волната песен на тъмните му вълни* и др.

Интересно е, че според текстовете от БНК за Черно море се мисли като за географско понятие с конкретното му, по-близко или по-далечно, регионално обкръжение. Това се вижда във факта, че понятието много често функционира като част от комплекси, съставени от други пространствени понятия. Тези понятия могат да означават морета, реки, планини или държави от региона, лексикализирани чрез съответните топонимни названия, например: *Черно море, Средиземно море, Балтийско море; Черно море и Адриатическо море; Средиземно, Бяло море и Черно море; Каспийско и Черно море; Черно море и Кавказ; Черно море и Босфора; Истанбул и Черно море; Черно море между Русия и Турция; Черно море и Константинопол; Ефрат и Черно море*. Някои от тези комплекси показват идентификацията на Черно море като важен елемент от българския географски пейзаж, например: *Черно море с град Варна; Черно море и Рила планина; Черно море и Странджа; граница на България заедно с Дунав*.

За разлика от текстовете в БНК, които са разположени в широк времеви диапазон и представят голямо стилистично и жанрово и разнообразие, текстовете от българския масов медиен дискурс от последното десетилетие отразяват много по-бедно съдържание на

понятието ЧЕРНО МОРЕ. Тук то се представя само с няколко черти, отнасящи се изключително до военния или военно-политическия аспект. В по-малка степен са представени чертите от други аспекти, сред тях в някаква степен икономическият и екологичният. Това може да се види дори само в заглавията на най-популярните български вестници. Така например в информационно-аналитичения ежедневник *Mediapool.bg* в последния двугодишен период (1.01.2020–30.11.2023 г.) са се появили общо около 150 заглавия на текстове, в които присъства изразът *Черно море* (www.mediapool.bg). Запознаването с текстовете показва, че най-значителна част от тях са посветени на въпроси от военен или военно-политически характер и по-точно на събитията около Крим и войната в Украйна. В тази връзка тук най-често присъстват изрази като: *НАТО, Русия – НАТО, отбрана, руска заплаха, руски изтребител, военни учения, напрежение, Крим, войната в Украйна, (заплаха от, плаващи, морски) мини* и под. По-рядко се срещат изрази от други тематични области, например такива, които отразяват икономическия аспект на понятието: *петролно петно, газово находище, газови доставки, износ на петрол, канал Черно море – Мраморно море, автомагистрала „Черно море“* и др.

Българският езиков образ на Черно море не би бил пълен, ако не се добавят към него чертите, които допълват културния аспект в този образ. Те са свързани с ролята на Черно море като вдъхновение за художествено творчество и като място за артистична дейност. Отдавна асоциирани с Черно море и знакови за повечето българи са организирани от много години артистични събития като Националният конкурс за песен „Бургас и морето“, Фестивалът на българския игрален филм „Златната роза“, Музикалните празници „Аполония“ и др. Така например от сцената на песенния конкурс „Бургас и морето“ от 1973 година досега са тръгнали към домовете и сърцата на българите над 300 песни, много от които са познати и любими на милиони слушатели от няколко поколения.⁸ Във връзка с това е логично да приемем, че авторите на тези песни изразяват групови

⁸ По-подробно за конкурса в. на официалния му сайт: <http://www.burgasimoreto.org/bg>. (2.2023.2023).

мисли и чувства и играят ролята на специфични колективни разказвачи. Затова си заслужава да надникнем в текстовете на някои от най-популярните песни за морето и да видим какви мисли пораждат, какво внушават, как представят образа на Черно море, какви непознати свойства на понятието разкриват или кои от познатите черти изтъкват. Без съмнение сред тези песни са: *Бургаски вечери* (текст Иван Венев, изп. Фамилия Тоника), *Ах, морето* (Иван Ненков, Тони Димитрова), *Замирисва на море* (Георги Борисов, Братя Аргирови), *Черно море* (Тодор Колев), *Момчето, което говори с морето* (Недялко Йорданов, Панайот Панайотов), *Един летен ден* (Стефан Банков, Трамвай № 5), *На море* (Петър Софрониев, Васил Найденов), *Семеен спомен за Поморие* (Недялко Йорданов, Стефка Берова и Йордан Марчинков), *Юли* (Георги Минчев) и др.

За отбелязване тук са няколко съществени неща, които допълват информацията за съдържанието на понятието ЧЕРНО МОРЕ. На първо място, в текстовете на изброените песни силно присъствие имат думи и изрази, означаващи атрибути и свойства на Черно море: *рибарски мрежи, вълни* (*Бургаски вечери*), *плажове, бриз, моряк, бряг, синьо, силно* (*Ах, морето*), *курорт, слънце* (*Черно море*), *Поморие, скала* (*Семеен спомен за Поморие*), *Созопол* (*Юли*). На второ място, ясно изразено е символното значение на понятието Черно море, подчертано чрез неговото одухотворяване с помощта на различни метафорични модели. Един от тези модели е МОРЕТО Е ЧОВЕК – според някои от авторите морето е *силно* и може да *спасява*, освен това, то *разговаря на странен език*, има *сърце*, затова е *сърдечно* и може да играе ролята на изповедник, срв.: *идвам при теб, толкова сам, толкова лош, толкова грешен* (*Момчето, което говори с морето*). Не по-малко изразителна в това отношение е метафората МОРЕТО Е ЖИВОТ, която се разкрива в размислите за живота, приличащ на море, наред което търсим *бряг* или *брод* като символи на надеждата и спасението (*На море*). Немаловажно място заемат и езиковите изрази, изтъкващи психологическия аспект в съдържанието на понятието. Този аспект се представя от такива думи и изрази, свързани с приятни изживявания от миналото, като: *пясъчни спомени, стари приятели* (*Ах, морето*), *мое наследство от светлото детство, връща годините, любов*, (стари) *приятели, китари*. Специфичен психосоциален аспект, свързан едновременно с чувства и със

социални контакти, представят изрази като *стари приятели, китари (Юли), място за любов (Един летен ден)*. Битовият аспект се потвърждава в изрази като *курорт, плажове, слънце пече* и др., които се срещат в редица от текстовете на популярните български песни за морето.

Синкретична когнитивна дефиниция на понятието ЧЕРНО МОРЕ

Проведеният анализ на езиковите данни от системен и текстов характер позволява да се предложи една синкретична когнитивна дефиниция на разглежданото понятие, в която откритите и коментирани по време на анализа отделни черти са групирани в отделни аспекти. Тази дефиниция значително се различава от дефинициите, които са ни известни от енциклопедичните издания, защото е значително по-разгърната и отразява не само обективните характеристики на понятието, а и важни страни от българската представа за него. Според тази дефиниция Черно море е:

[географски аспект]

- [1] междуконтинентално (вътрешно) море / междуконтинентален полузатворен басейн / малък европейски морски басейн,
- [2] с конкретни параметри: [2.1] обективно установени и подлежащи на верификация, напр. площ, граници, дълбочина, обем на водата, релеф на бреговата линия, дънен релеф, климат, температура, соленост и цвят на водата и др., [2.2] оценявани субективно (понякога противоположна), напр. по отношение на: площта (лат. *Mar Mazor*, *Mare Majus*, итал. *Mare Maggiore*, фр. *Mer Majeure*; *голямо, огромно, не познаващо бряг, глед няма vs. малко*), дълбочината (*бездънно vs. плитко*), цвета на водата (*почерняло vs. не е черно; синьо, синьо-зелено*), прозрачността на водата (*непрогледно vs. кристални води*), температурата на водата (*прохладни води, студено*), чистотата (*чиста вода, кристални води vs. замърсяване, локва*),
- [3] с определени атрибути (*вълни, вятър, делти на реки, биомаса, проливи, брегове, акватория, вълнение, възвишения в крайбрежната*

верига, морски бездни, слънце, води, (хубав) пясък, крайбрежие, плажове),

- [4] *извършва специфични действия, напр. бушува (Черно море забушува), кипи (кипящо Черно море) реве (ревеше тъмното Черно море), живее (загадъчен живот),*
- [5] *разбирано е като точка в едно по-голямо пространство, в което се намират други характерни географски обекти (точка в пътя до Америка; Черно море между Русия и Турция; път между Черно море и Адриатическо море; Черно море, Средиземно море, Балтийско море; Средиземно, Бяло море и Черно море; Каспийско и Черно море; Черно море и Кавказ; Черно море и Босфора; Истанбул и Черно море,*
- [6] *схваща се като неизменна част от българския географски пейзаж (Черно море и Рила планина; Черно море и Странджа; граница на България заедно с Дунав), включително като една от границите на България (източна граница на България),*
- [7] *показател е за локализация, напр. за място, където [7.1] се пораждат природни явления, напр. вятър (морелин, морянин, мореник, морник), [7.2] извършват се определени дейности (мореплаване, морелечение, морекрадци), [7.3] живеят определени групи хора (Румско море, Славянско море, Mer Grecnor), [7.4] упражняват се определени професии (моряци, черноморски флот), [7.5] за място, отвъд което произхождат някои обекти и хора (презморец, презморка, задморски), [7.5] също за място, което е много отдалечено (през море),*

[икономически аспект]

- [8] *предпоставка е за промишлена дейност и източник на доходи в различни сектори като [8.1] риболов (улов на хамсия / паламуд / морски миди), [8.2] добив на полезни изкопаеми (полезни изкопаеми, нефтени и газови находища, нефтопровод, пренос на нефт и газ, танкерен превоз, газово находище, газови доставки, износ на петрол), [8.3] транспорт (плаване, корабоплаване, екипаж на кораб, канал Черно море – Мраморно море, автомагистрала „Черно море“), [8.4] търговия (основна търговска връзка), [8.5] туризъм (хотели, работа на Черно море),*

[екологичен аспект]

- [9] дава повод за тревога заради замърсяване (*замърсяване, отровни разтвори, коралови буци, еутрофия, локва, еутрофия, петролно петно*) и поради това е
- [10] обект е на специални грижи и действия (*Конвенцията за опазване на Черно море*),

[военен аспект]

- [11] представлява пространство с важно военно-стратегическо значение (*подводници, ескадрила, военновъздушна база, военноморски бази, укрепен град на Черно море, флота, военно присъствие, НАТО, Русия – НАТО*),
- [12] в последно време е терен за особено интензивни действия от военен характер (*военни учения, напрежение, Крим, войната в Украйна, заплаха от плаващи / морски мини*),

[политически аспект]

- [13] място, където се фокусират политически действия от международен характер, целящи постигане на ефекти, всеобщо смятани за положителни, напр. мир, сигурност, стабилност (*стратегия за Черно море, сътрудничество, сигурност, мир, стабилност, напредък*),

[исторически аспект]

- [14] извор на исторически асоциации: [14.1] свързани с различни периоди, явления и личности от историята на региона (*Понт – римското название на Черно море, царството на Митридат; Евксинския понт (Черно море) – родно място на философа Диоген, Черно море и Константинопол*), [14.2] свързани конкретно с българската история (*Черно море – последното от трите морета, оставени на България; България от Черно море до Охрид и от Дунав до Бяло море; България от Дунава до Арда и от Черно море до Бяло*),

[културен аспект]

- [15] вдъхновение за художествено творчество, напр. присъства във фолклорни текстове (*песента „Ой, ти, Черно море, защо тъй*

ревеш“) и в текстовете на най-популярните български песни, в които Черно море е

- [16] одухотворявано чрез [16.1] приписване на човешки черти, напр. има сърце (*сърдечно море*), разговаря / владее език (*момчето, което говори с морето на някакъв странен език; кажи ми, море*), спасява ([*морето*] *е което ме спасява*), при него се отива на изповед (*идвам при теб, толкова сам, толкова лош, толкова грешен*), окуражава (*бряг си намира всяка вълна*), притежава необичайна сила (*силното синьо море; връща годините*); [16.2] оприличавано с живота като цяло (*едно море, един живот*),
- [17] терен за културна дейност (културни празници, фестивали, конкурси, изложби),

[психологически аспект]

- [18] източник на душевни преживявания и емоции: [17.1] предимно положителни, напр. възхищение, унес, приятна носталгия (*родното Черно море; красивото Черно море; Черно море много е добре; чудно синьо-зелено море, волната песен на тъмните му вълни, (пясъчни) спомени*) или [17.2] (по-рядко) отрицателни, напр. чувство за опасност (*бушуващо, почерняло, замърсяване, отровни води, човек се удави*),
- [19] основа за изразяване на оценка за хора, напр. на техни действия, черти на характера или на душевни състояния (*плавя дупка в морето; у море да го хвърлиш и морето ще го изхвърли; гемите са ми потънали в Черно море*),

[психосоциален аспект]

- [20] стимул за чувства, свързани със специфична социална интеракция (*стари приятели, китари, място за любов*),

[битов аспект]

- [21] място за развлечения, за прекарване на свободното време (*лятна отпуски, ваканционни комплекси, плажна ивица, заведения, курорт, слънце пече*),

[лингвистичен (ономастичен) аспект]

[22] източник на собствени названия на обекти от най-разнообразен характер, напр. спортни клубове, вестници, пътища, улици, фондации и др. (*аутобан „Черно море“*, *Футболен клуб „Черно море“*, *хотел „Черно море“*, *вестник „Черно море“*, *кооперация „Черно море“*, *улица „Черно море“*, *мис „Черно море“*, *Университетска фондация „Черно море“*),

[23] отъждествявано с прилежащи му градове или обекти и изразявано на езиково равнище чрез техните названия (*Созопол*, *Поморие*, *Бургаски вечери*, *Дюните*),

[аксеологичен аспект]

[24] смятано е (предимно) за ценност, за добро, за народно богатство, за нещо, което спомага икономическото развитие, осигурява материални блага, предпоставка е за културен живот и социални контакти, извор за желано индивидуално психическо състояние,

[25] оценявано също (много по-рядко) като антиценност, зло, което причинява тревога или чувство за опасност, напр. поради явления и събития от екологичен или военно-политически характер.

Заклучение

Обект на това изследване беше понятието ЧЕРНО МОРЕ, а целта – да се покаже представата на българите за него. Понятието беше изследвано като културен концепт, който притежава черти не само от познавателен, а също от прагматичен, емотивен и културен характер. Анализът беше проведен въз основа на сравнително ограничен по обем езиков материал, който включва данни от системен характер (информация от лексикографски и енциклопедични издания) и текстови данни, взети от Българския национален корпус, медийни издания и авторски художествени текстове. Предложена беше и синетична когнитивна дефиниция на понятието ЧЕРНО МОРЕ. От нея се вижда, че съдържанието на това понятие в представите

на българите е много богато. То включва голям брой черти, отнасящи се до различни аспекти. С най-голямо богатство от черти се отличават географският, икономическият и културният аспект. Забележимо, макар и по-слабо, е присъствието също на политическия, военния и психологическия аспект, както и на психосоциалния, битовия и лингвистичния аспект. Съществено е, че езиковият материал разкрива важна информация от аксеологичен характер, позволяваща да се направи категоричният извод, че сред българите доминира представата за морето като ценност и всеобщо благо.

Изследването показва определена динамика на образа на Черно море във времето. Тази динамика се забелязва както в системните данни (например в старите названия на морето, срв. *Понтос Аксейнос* 'негостоприемно море', *Нейтас* 'сурово море' vs. *Понтос Евксинос* 'гостоприемно море'), така и в някои от текстовите данни. Така например в по-старите медийни публикации различните аспекти присъстват в по-балансиран вид, докато в информацията от последните няколко години (във връзка със събитията около Крим и Украйна) силно присъства най-вече военният и военно-политическият аспект.

Проведеният анализ дава възможност да се забележат и някои различни профили (нюанси)⁹ на образа на изследваното понятие в различните типове дискурс. Например в системните данни изпъкват географският и икономическият аспект, а в художествените (поетическите) текстове – културният, психологическият и психосоциалният аспект.

Представената тук синтетична когнитивна дефиниция на понятието Черно море не е пълна. Тя следва да бъде обогатена чрез изследването на допълнителни езикови данни, например на текстови данни с по-голям жанров обхват, но преди всичко чрез включването към езиковия корпус на данни от анкети с голям брой носители на българския език. Затова смятаме, че пълното изследване на когнитивното съдържание на понятието Черно море все още предстои.

9 За същността на профилирането при описанието на езиковия образ на света подробно в. Niebrzegowska-Bartmińska, 2020.

Литература

- Димитров, П., Димитров, Д. (2003). *Черно море, Потопът и древните митове*. Варна: Спавена.
- Кононов, А.Н. (1975). *Семантика цветообозначени в тюркских языках*. В: Тюркологический сборник. Москва: Наука, с. 159–179.
- Влахова-Ангелова, М. (2014). *Цветовете в българската топонимия (върху материал от Западна България)*. „Известия на Института за български език Проф. Любомир Андрейчин“, кн. XXVII, с. 130–160.
- Иширков, Ан. (1928). *Прилагателните бял и черен в нашата топонимия*. „Родна реч“ (Казанлък), кн. II, № 2, с. 85–87.
- Михайлов, П. (2015). *Топонимията в научното наследство на Анастас Иширков*. <https://tinyurl.com/yuw982bu>. (4.12.2023).
- Парзулова, М. (2010). *Пелагонимите – доказателство за българско присъствие в Крим*. „Управление и образование“, № 6 (IV), с. 44–47.
- Пернишка, Е. (2011). *От погледа – към света и времето*. В: *Проблеми на социолингвистиката. Том X: Езикът и социалният опит*. София: Международно социолингвистическо дружество, с. 29–34.
- [Dimitrov, P., Dimitrov, D. (2003). *Černo more, Potop' t i drevnite mitove*. Varna: Spavena.
- Kononov, A.N. (1975). *Semantika cvetooboznačeni v tŭrkških ázykah*. V: *Tŭrkologičeskij sbornik*. Moskva: Nauka, s. 159–179.
- Vlahova-Angelova, M. (2014). *Cvetovete v b'lgarskata toponimiâ (v'rhu material ot Zapadna B'lgariâ)*. „Izvestiâ na Instituta za b'lgarski ezik Prof. Lŭbomir Andrejčin“, кн. XXVII, s. 130–160.
- Iširkov, An. (1928). *Prilagatelnite bâl i čeren v našata toponimiâ*. „Rodna reč“ (Kazanl'k), кн. II, № 2, s. 85–87.
- Mihajlov, P. (2015). *Toponimiâta v naučното nasledstvo na Anastas Iširkov*. <https://tinyurl.com/yuw982bu>. (4.12.2023).
- Parzulova, M. (2010). *Pelagonimite – dokazatelstvo za bulgarsko pris'stvie v Krim*. „Upravlenie i obrazovanie“, № 6 (IV), s. 44–47.
- Perniška, E. (2011). *От погледа – към света и времето*. V: *Problemi na sociolingvistikata. Том X: Ezik't i socialniât opit*. Sofiâ: Meždunarodno sociolingvističesko družestvo, s. 29–34.]
- Bartmiński, J. (1988). *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa*. В: *Konotacja*. Peł. J. Bartmiński. Lublin: UMCS, с. 169–183.
- Bartmiński, J. (2006). *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: UMCS.
- Bartmiński, J. (2014). *Polskie wartości w europejskiej aksjologii*. Lublin: UMCS.
- Bartmiński, J. (2017). *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów – co zawiera, na jakich zasadach się opiera, dla kogo jest przeznaczony?*. В: *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 5. Honor. Peł. P. Sotirov, D. Ajdačić. Lublin: UMCS, с. 7–12.
- Bartmiński, J. (2018). *O założeniach i postulatach lingwistyki kulturowej (na przykładzie definicji PRACY*. „PółrocznikJęzykoznawczy Tertium“, № 3 (1), с. 26–55.

- Bartmiński, J., Chlebda, W. (2013). *Problem konceptu bazowego i jego profilowania – na przykładzie polskiego stereotypu Europy*. „Etnolingwistyka”, № 25, с. 69–95.
- Gryshkova, N. (2014). *Leksem, pojęcie, stereotyp, koncept, znaczenie, idea – propozycja regulacji terminologicznych*. В: *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsia-dów*, т. 3, *Problemy eksplikowania i profilowania wartości*. Ред. I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura. Lublin: UMCS, с. 21–50.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2020). *Definiowanie i profilowanie pojęć w (etno) lingwistyce*, Lublin: UMCS.
- Niebrzegowska-Bartmińska, S. (2021). *O eksplikowaniu konceptów kulturowych*. „Prace Filologiczne”, № 76, с. 401–424.

Източници

- БЕ 2003: *Българска енциклопедия А ... Я*. Второ преработено и разширено издание. София: БАН, Труд.
- БЕР IV 1995: *Български етимологичен речник. Том IV*. София: БАН.
- БНК: *Български национален корпус*. София: БАН, <https://dcl.bas.bg/bulnc/>. (1.12.2023).
- ЕБ 1996: *Енциклопедия България. Том 7: Тл – Я*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“.
- Лазаров, Ю. (2023). *10 вечни български песни за морето*, <https://tinyurl.com/ye5jembv> (29.11.2023).
- РБЕ БАН: *Речник на българския език*. София: БАН, <https://ibl.bas.bg/rbe/>. (4.12.2023).
- УЕР 2003: Касабов, Ив., Симеонов, Кр. (2003). *Универсален енциклопедичен речник. Том II М – Я*. София: Свидас.
- ФРБЕ I 1974: Анкова-Ничева, К., Спасова-Михайлова, С., Чолакова, Кр. (1974). *Фразеологичен речник на българския език. Том I А–Н*. София: БАН.
- ФРБЕ II 1975: Анкова-Ничева, К., Спасова-Михайлова, С., Чолакова, Кр. *Фразеологичен речник на българския език. Том II О–Я*. София: БАН.
- Mediapool.bg*, <https://www.mediapool.bg/>. (27.11.2023).
- [БЕ 2003: *B'lgarska enciklopediâ A... Â*. Vtoro preraboteno i razšireno izdanie. Sofiâ: BAN, Trud.
- БЕР IV 1995: *B'lgarski etimologičen rečnik*. Том IV. Sofiâ: BAN.
- БНК: *B'lgarski nacionalen korpus*. Sofiâ: BAN, <https://dcl.bas.bg/bulnc/>. (1.12.2023).
- ЕВ 1996: *Enciklopediâ B'lgariâ*. Том 7: Тl – Â. Sofiâ: AI „Prof. Marin Drinov“.
- Lazarov, Ū. (2023). *10 večni b'lgarski pesni za moreto*, <https://tinyurl.com/ye5jembv> (29.11.2023).
- РБЕ BAN: *Rečnik na b'lgarskiâ ezik*. Sofiâ: BAN, <https://ibl.bas.bg/rbe/>. (4.12.2023).
- УЕР 2003: Kasabov, Iv., Simeonov, Kr. (2003). *Universalen enciklopedičen rečnik. Том II М – Â*. Sofiâ: Svidas.
- ФРБЕ I 1974: Ankova-Ničeva, K., Spasova-Mihajlova, S., Čolakova, Kr. (1974). *Frazeologičen rečnik na b'lgarskiâ ezik*. Том I А–N. Sofiâ: BAN.
- ФРБЕ II 1975: Ankova-Ničeva, K., Spasova-Mihajlova, S., Čolakova, Kr. *Frazeologičen rečnik na b'lgarskiâ ezik*. Том II О–Â. Sofiâ: BAN.

Mediapool.bg, <https://www.mediapool.bg/>. (27.11.2023).]

WSF 1998: *Wielki słownik frazeologiczny polsko-rosyjski/ rosyjsko-polski*. Zespół pod kierunkiem I. Jastrzębskiej-Okon, M. Tomaszewskiej. Warszawa: Harald G Dictionaries.

ЛТВ 2011: *Leksykon tradycji bułgarskiej*. Ред. G. Szwat-Gyłybowa. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.

- **PETAR SOTIROV** – DSc, professor at the Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland), born in Petrich (Bulgaria), graduate of Sofia University, researches the language and linguistic behavior of migrant persons, colloquiality in the language, the semantics of cultural concepts, the problems of intercultural communication, linguistic didactics, etc.